

Олег КУЗЬМІН, Василь ГЛІБЧУК

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА РИЗИК В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Проведено аналіз та вивчено погляди на становлення категорії ризику як у вітчизняній, так і в західній економічній науці, що дасть змогу створити єдину теоретико-методологічну базу щодо визначення сутності ризику, його класифікації та процесу управління ним.

Інвестори, які займаються вкладанням коштів у конкретні інвестиційні проекти, розуміють, що інвестиційна діяльність не може існувати без ризику, адже інвестиційні проекти належать до майбутніх періодів, а тому не можуть здійснюватися без урахування чинників невизначеності та ризику.

На зламі XX-XXI століть проблема вивчення ризику в економічній науці набула особливої гостроти. Це пов'язано з найрізноманітнішими причинами, зокрема такими як політичні події, конкуренція, податкове регулювання, коливання цін і курсів валют, зміни у законодавстві тощо. З впевненістю можна сказати, що подальша трансформація економіки без врахування факторів невизначеності і ризику не забезпечить стійкий розвиток української економіки, тому *стала очевидною необхідність вибрати єдину теоретико-методологічну основу* для проведення як можна більш повного аналізу характеру, особливостей і перспектив різноманітних соціально-економічних процесів.

Вищевикладене зумовлює *актуальність проблеми* аналізу еволюції поглядів на сутність ризику в економічній науці.

Окремі дослідження з проблем визначення сутності ризику зустрічаються ще в працях представників ранньої класичної політекономії, зокрема Д. Рікардо, А. Сміта, Дж. Мілля. На сучасному етапі питанням ризик-менеджменту присвячені дослідження таких авторів, як Альгін А. П. [1, 2], Вітлінський В. В. [5], Лук'янова В. В., Головач Т. В. [12], Севрук В. Т. [22, 23], Устенко О. Л. [29] та ін.

Однак, незважаючи на досить велику кількість праць з питань ризик-менеджменту, до сьогоденнього часу ні в західній, ні у вітчизняній економічній науці немає єдиної теоретико-методологічної бази, яка б давала універсальне визначення ризику, його класифікації та підходу до процесу управління ним. Її можна створити тільки після серйозного теоретичного осмислення еволюції поглядів на становлення ризик-менеджменту як у вітчизняній, так і в західній економічній науці.

Мета статті полягає в аналізі та вивченні еволюції поглядів на ризик як у вітчизняній, так і в західній економічній науці.

Феномен ризику, як загроза настання несприятливого результату, виник дуже давно. Ще у працях давньогрецького історика Геродота (490-425 рр. до н.е.) читаємо, що «великі справи завжди пов'язані із великим ризиком». Однак, як економічне

явище, ризик почали розглядати із встановленням капіталізму як суспільно-політичного ладу.

Таке явище, як економічний ризик в економічній системі з'явилося з розвитком товарно-грошових відносин та конкуренції. Можна виділити такі етапи еволюції поглядів на ризик в економічній науці: період середньовіччя; період становлення економічних шкіл (поч. XVIII – поч. XX ст.); період після другої світової війни; з середини 60-х до початку 90-х років XX століття; сучасний етап (з 1990 року).

В період середньовіччя у Європі з'явилося хеджування ризику, яке використовувалося при укладанні договорів на поставку. Так як ризик трактували, як несприятливу подію, яка може відбутися або не відбутися, то поняття ризику тісно пов'язували з проблемами випадковості. Основи теорії ймовірностей вперше обґрунтував ще в XV столітті італійський монах, який був професором математики, Лука Пачолі. Дана теорія була остаточно сформульованою в XVII столітті французькими математиками Б. Паскалем та П. Фермою і використовувалася при дослідженнях ризику азартних ігор.

В XVII–XVIII століттях з'явилося досить багато сучасних інструментів ризикології, зокрема таких, як: обґрунтований німецьким математиком Готфрідом-Вільгельмом Лейбніцом та швейцарським математиком Якобом Бернуллі закон великих чисел та процедури статистики; запропонована французьким математиком Абрахамом де Муавром структура нормального розподілу та міра ризику – стандартне відхилення; визначена швейцарським математиком і природознавцем Даніелем Бернуллі очікувана корисність.

У XIX–XX століттях до прикладних інструментів, які на сьогоднішній день є широко відомими та з успіхом використовуються в теорії ризику, додалися такі, як відкритий англійським математиком Френсісом Гальтоном закон статистичної регресії; сформульовані американськими математиками Джоном фон Нейманом і Оскаром Моргенштерном базові положення теорії ігор; праці американського економіста Гаррі Марковіца, щодо управління портфелем інвестицій за допомогою використання кількісної диверсифікації; праці італійського фінансиста Франко Модільяні, щодо дослідження теорії інвестицій; праці американського економіста Майкла Шолса з використання фінансових опціонів тощо.

Однак, незважаючи на те, що ризик є супутником реалізації будь-якої підприємницької угоди чи інвестиційного проекту, в економічній теорії проблема ризику ігнорувалася на протязі досить довгого періоду часу. Її дослідженню почали приділяти увагу лише в XVIII столітті. Зокрема такі яскраві представники ранньої класичної політекономії, як Д. Рікардо, А. Сміт та Дж. Мілль вважали, що прибуток повинен містити премію за ризик [20, 24, 15]. Під ризиком вони розуміли величину очікуваних втрат, які можуть виникнути внаслідок прийнятого рішення. Проте даними вченими не проводилося більше ніяких досліджень щодо аналізу цієї категорії.

Німецький економіст Йоганн-Генріх фон Тюнен розподілив ризик на такий, що можна застрахувати, і той, що не може бути застрахований. Тому ризику, що не може бути застрахованим повинна відповідати певна частка прибутку, яка, власне, і є платою за можливість зазнати банкрутства.

Німецький математик Йоганн-Ніколаус Тетенс вперше визначив ризик математичним шляхом. За міру ризику він запропонував обрати половину величини

середньоквадратичного відхилення, яке на його думку і було обсягом очікуваного збитку страхового закладу, що міг виникнути в результаті настання несприятливих подій за умовами страхування.

Засновник Кембриджської неокласичної школи А. Маршалл в своїх економічних дослідженнях пішов далі від попередників. Він також обґрунтував, що одним із компонентів прибутку є плата за ризик та розділив ризик на особистий і підприємницький залежно від джерела формування капіталу. Підприємницький ризик «обумовлений коливаннями на ринках сировини і готових виробів, непередбаченими змінами в моді, новими дослідженнями, вторгненням нових і сильних конкурентів в їх відповідні райони і т. д. Однак існує і інше тлумачення ризику – це ризик, тягар якого лягає тільки на людину, яка працює із запозиченим капіталом, і ні на кого іншого; цей вид ризику можна назвати особистим ризиком» [13]. Ще одним здобутком А. Маршала є розподіл умов, в яких працюють економічні контрагенти на умови невизначеності та умови ризику. Підприємець, який працює в умовах ризику, приймаючи оптимальне рішення шляхом вибору альтернативи з множини можливих, керується двома критеріями: розміром очікуваного прибутку та величиною її можливих коливань [14]. Проте варто відзначити, що А. Маршалл так і не зміг провести чіткої межі між поняттями «невизначеність» та «ризик».

Вперше розмежував терміни «невизначеність» та «ризик» американський економіст Френк-Хайнеман Найт. Під невизначеністю Найт розумів такі ситуації в яких неможливо визначити ймовірність появи події; в той час ймовірність появи ризику піддається обчисленню. Він запропонував виділяти три види ймовірностей: апіорну, статистичну і «оцінку» [16].

Під апіорною ймовірністю Найт розумів абсолютно однорідну класифікацію випадків, у всьому ідентичних (за винятком дійсно випадкових факторів). Статистична ймовірність – це та ймовірність, яку не можна оцінити за допомогою апіорних обчислень, а тому її головною відмінною рисою є те, що вона основана на емпіричній класифікації випадків. «Оцінка» – це такий вид ймовірності, коли відсутній обґрунтований критерій, а, отже, неможливо класифікувати ситуації, в зв'язку з тим, що кожна з них є унікальною, або їх кількість є недостатньою для того, щоб обчислити величину ймовірності.

До перших двох видів ймовірностей (апіорної та статистичної) Ф. Найт використовував термін «ризик», тоді як під «оцінкою» він розумів «невизначеність», тобто ситуацію, коли ймовірність просто неможливо визначити. На його думку саме з невизначеністю і є пов'язаний справжній прибуток.

Американський економіст-теоретик Джон-Мейнард Кейнс пов'язував процес прийняття ризикованого рішення з психологічними характеристиками підприємця і вважав, що підприємницький ризик виникає через сумніви на рахунок того, чи вдасться підприємцю одержати цю перспективну вигоду, на яку він розраховує [8]. Оскільки Дж. Кейнс займався дослідженням фінансових ризиків, то до виділених раніше А. Маршаллом особистого та підприємницького ризиків, він додав ще один вид ризику – ризик пов'язаний з можливими змінами цінності одиниці грошового стандарту, тобто ризик інфляції, обґрунтувавши його тим, що грошова позика є менш надійною формою багатства, ніж реальне майно.

Цікавий підхід до формування прибутку виробника запропонував маржиналіст, прихильник математичної школи, англійський економіст і соціолог Йозеф Шумпетер. Його думка кардинально відрізняється від думки попередників, які вважали премію за ризик частиною прибутку, яка і є платою за можливість зазнати підприємцем банкрутства. В той час, як Шумпетер в своїх дослідженнях премію за ризик не розглядав за джерело формування прибутку підприємця, оскільки підприємець в процесі своєї діяльності намагається максимально знизити можливість небезпеки, тобто ризик.

Дещо далі в своїх дослідженнях пішов представник історичної школи Вернер Зомбарт, який розглядав ризик не тільки як негативний фактор, але і як необхідну умову успіху, адже прибуток без ризику неможливий.

Інституціоналіст, англійський економіст Джон-Аткінсон Гобсон виокремлював ризик банкрутства, який розумів як одну з причин класової нерівності, яка пов'язана з небажанням капіталіста підвищувати заробітну плату робітникам, через що і викала бідність. Окрім ризику банкрутства, Гобсон ще виділяв такі два види ризиків, як ризик, пов'язаний з можливим скороченням виробництва внаслідок зменшення темпів надходження сировини і ризик, спричинений зниженням споживання.

Американський вчений Гаррі Марковіц, вважав, що зниження рівня ризику або ступеня невизначеності та підвищення рівня очікуваного доходу є можливим лише при умові створення ефективного інвестиційного портфеля для певного фінансового ринку. Величину рівня ризику Г. Марковіц запропонував визначати за допомогою показників варіації, тобто відхилення очікуваного значення випадкової величини (прибутку) від її середнього значення та стандартного відхилення.

Розвинув ідею Марковіца американський економіст Джеймс Тобін, який довів, що оптимальною є структура портфеля, яка містить не тільки ризики, але й безризикові цінні папери і не залежить від рівня суб'єктивної схильності інвестора до ризику.

Досить вагомий внесок в сучасну теорію ризику вніс американський економіст Вільям Шарп, який опублікував свою модель цін ринку капіталів, а також поділив ризик на систематичний та специфічний. Під систематичним ризиком Шарп розумів ризик, який пов'язаний із загальноекономічними зрушеннями. Специфічний ризик він розглядав як результат діяльності окремого підприємства.

У зв'язку із поглибленням економічних зв'язків між різними країнами у другій половині ХХ ст. виникло таке поняття, як «політичний ризик». Американський політолог Френсіс Рута у своїй праці «Бізнес за кордоном і політичний ризик» [32] провів аналіз політичного ризику з яким стикаються американські компанії, які ведуть діяльність в інших країнах.

Проблема ризику західними економістами була осмислена ще на початку ХХ ст. Однак зародження науки ризик-менеджменту пов'язують з закінченням Другої світової війни, в зв'язку з чим американські вчені виділяють три періоди її розвитку [31, 19–22]:

1) час від закінчення Другої світової війни до середини 60-х років ХХ століття. Цей період пов'язують з пошуком на ринку продуктів, які б задовольняли потреби компаній у страхуванні широкого спектра їх ризиків, та з дослідженнями щодо

вибору оптимального інвестиційного портфеля. Саме протягом першого періоду і з'явився термін «ризик-менеджмент»;

2) з середини 60-х до початку 90-х років ХХ століття. В рамках другого періоду широкий інтерес представляють всі види ризиків, а не тільки ті, які можна застрахувати. У 1980 р. в Вашингтоні утворено товариство Society for Risk Analysis, яке займалося проблемами управління ризиками у сфері державної політики та охорони здоров'я. У 1986 р. Гордоном Діксоном у Лондоні створено Institute for Risk Management, який почав проводити міжнародні іспити з присвоєння кваліфікації Fellow of the Institute of Risk Management;

3) почався в 90-х роках ХХ століття. Вперше у світі в 1995 р. фахівцями з Австралії та Нової Зеландії розроблений та опублікований стандарт з ризик-менеджменту. Канадські та японські вчені в 1997 році розробили аналогічні стандарти. У 1996 р. було створено організацію Global Association of Risk Professionals, яка в 2003 р. налічувала 31110 членів (фахівців з ризик-менеджменту) у 100 країнах світу. Характерними рисами цього періоду є поява нових видів ризику та широке застосування інтернет-технологій.

Проблема ризику у вітчизняній економіці почала розглядатися у 20-ті роки ХХ століття. В колишньому Радянському Союзі в той час були прийняті деякі законодавчі акти, які нормативно визначили сутність категорії «нормальний виробничо-господарський ризик» відповідно до виробничої і раціоналізаторської діяльності. Деякі керівники в своїх доповідях озвучували тезу, що саме від вирішення питання про ризик і будуть залежати темпи розвитку економіки країни. Однак уже в середині 30-х років поняття «ризик» перестали розглядати взагалі й дали йому означення «буржуазне», бо почала домінувати думка, що соціалістична економіка і ризик не можуть бути сумісними явищами. Тодішні керівники вважали, що при всезагальній плановості економіки ризик є просто неможливим, а тому він має місце тільки в умовах капіталістичного господарювання.

Очевидно, ризик мав місце і в командно-адміністративних умовах, хоча його риси були дещо іншими, ніж у ринковій економіці. Ризик в тодішньому СРСР мав такі особливості [12, 14]:

– об'єктом ризику була держава. Вона встановлювала і доводила до первинних ланок народного господарства планові завдання, визначала правила і норми, у межах яких відбувалася виробничо-господарська діяльність підприємств. За ризикованість планових директив не було індивідуальної відповідальності, збитки списувались за рахунок держави. Держава проводила політику дотування збиткових підприємств (у ринковій економіці об'єктами ризику є підприємства, об'єднання, фірми; при банкрутстві вони підлягають ліквідації або реорганізації);

– ризик набував переважно негативної форми (показники державного плану з року в рік не виконувались);

– управління ризиком було неможливим (було виключено можливість вибору постачальників, покупців, своєчасного реагування на зміну господарської ситуації тощо);

– наслідки ризику виявлялися в особливо негативних формах (дефіцит, низька якість виробів, затовареність неякісною продукцією тощо).

Устенко О. Л. називає такі причини виникнення ризику при плановій економіці [29, 25]: в умовах командної системи існувала невизначеність, пов'язана з тим, що існували експортно-імпорتنі операції, місцеві товаровиробники продавали свою продукцію і купували необхідні товари на зовнішньому ринку, стикаючись таким чином з усіма видами ризиків, які притаманні будь-якому суб'єкту ринкової економіки; крім зовнішньоекономічних ризиків, завжди був ризик невиконання державних планів, що встановлювалися в порядку наказів.

Правда, з виходом в 1979 році на російській мові монографії угорських економістів Бачкаї Т., Месена Д., Міко Д. «Господарський ризик та методи його вимірювання» [3] почали проводитися перші спроби використати методи теорії ризику при управлінні діяльністю підприємств. Проте саме через ідеологічні обмеження дослідження в цьому напрямку не одержали належної підтримки і тому були припинені.

Отже, в колишньому СРСР існувала така ситуація, коли суб'єкти господарської діяльності не несли абсолютно ніякої відповідальності за наслідки прийнятих ними економічних рішень, а перекладали їх на суспільство в цілому. Таке ігнорування і недооцінка економічного ризику призводили до того, що стримувався розвиток суспільства та науково-технічний прогрес.

У 90-х роках ХХ століття проблема ризику стала активно досліджуватися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Її вивченню почали приділяти значну увагу в зв'язку з кризовими явищами в економіці країни, загальним падінням виробництва, кризою неплатежів і як наслідок існуванням колосальної взаємозаборгованості, політичною нестабільністю в суспільстві, недосконалістю законодавства в галузі господарського права та податкової політики, сповільненням розвитку науки і техніки та неефективністю фінансового менеджменту, які призвели до існування в країні стійкої тенденції по збільшенню кількості фінансово неспроможних підприємств. Банкрутство стало масовим явищем в нашій країні, охопивши майже всі галузі та регіони. Так, якщо в 1992 році було порушено 20 справ про банкрутство, то в 1993 – 144, 1994 – 421, 1995 – 2135, 2000 – 9478, 2002 – 9645, 2003 – 12281 справи.

Питаннями місця ризику в суспільному житті, специфікою й своєрідністю ризику в різних галузях знань займалися А. П. Альгін [1, 2]. Грінберг М. С. [6] та Комов С. І. [9] досліджували проблеми правового регулювання економічного ризику. Питаннями вирішення фінансових завдань в умовах ризику займався С. М. Кошеленко [10]. Лебедева Є. О. та Недотко П. О. [11] визначили поняття й основні функції венчурного (ризикованого) капіталу. Стерлін А. Р. та Д. В. Тулін [28] займалися дослідженнями в галузі страхування валютних ризиків. Роль ризику в інноваційній діяльності визначив А. І. Пригожин [17]. Проблеми оцінки підприємницького ризику вивчали Райзберг Б. А. [18, 19] та Смольков В. Г. [25]. Питання, пов'язані з інноваційним та аудиторським ризиком вивчав С. Б. Давидов [7]. Севрук Т. В. аналізувала фактори ризику в кредитній і страховій сферах [21–22]. Проблемами управління ризиків в сфері фінансів займалася Стоянова Є. С. [30]. Питання інвестиційного ризику досліджував Бланк І. А. [4].

Початок ХХІ ст. ознаменувався пожвавленням інтересу до ризик-менеджменту в розвинутих країнах Заходу, насамперед це пов'язано з такими факторами [26, 12]:

– роль ризику, як фактора збільшення вартості компанії, тобто вартості її акцій. Корпорації почали розробляти і впроваджувати систему ризик-менеджменту, тому що стали розглядати ризики як фактори збільшення вартості компаній;

– мінливість прибутковості компанії може негативно впливати на курс її акцій. Враховуючи, що ринковий ризик – один з факторів, які впливають на мінливість прибутковості, фінансисти компаній хочуть якомога точніше визначати такі ризики;

– значні суми втрат, яких зазнали організації, насамперед фінансові, у ході операцій з похідними фінансовими інструментами;

– використання механізму фінансового важеля – левериджу. На ринку є широке коло фінансових інструментів, використання яких пов'язане з механізмом фінансового важеля і за допомогою яких компанії можуть ефективно керувати багатьма видами фінансових ризиків. Це похідні цінні папери, договір-репо тощо. Однак, неправильно використані, вони можуть завдати серйозного збитку компанії;

– вимоги органів, що регулюють фінансові ринки. На увагу до ризик-менеджменту вплинули також вимогам з боку державних органів до корпорацій і банків створити відповідну систему управління ризиками;

– корпоративні скандали 2001–2003 років, пов'язані з викривленням фінансової звітності: корпорації Tyco International, Kmart, Enron, Global Crossing, Worldcom;

– глобалізація економіки, що збільшує існуючі ризики та зумовлює появу нових.

Зараз в світі існує декілька наукових шкіл, які займаються питаннями ризику. Досить відомою є німецька школа. Її представники досягли значних результатів стосовно оцінки ризику, використовуючи теорію нечітких множин. В своїх дослідженнях вони спираються на розроблену американськими математиками Дж. Фон Нейманом та О. Моргенштерном теорію корисності.

Представники такого напрямку, як неінституціоналізм, американські економісти-теоретики Вільям Меклінг та Майкл Дженсен вважають, що важливим аспектом побудови сучасної фірми є розподіл прав контролю між нейтральними, схильними та несхильними до ризику економічними агентами.

Юджин Фама, економіст Чиказького університету (США), займається дослідженнями економічних проблем фондового ринку. Він опублікував низку праць стосовно гіпотези ефективного ринку і теорії випадкових блукань.

Кеннет Френч, професор Йельського університету (США), вивчає питання практичної оцінки очікуваної вартості дохідності цінних паперів, вартості капіталу, його структури та дивідендної політики.

Досить відомими є досягнення московської, Новосибірської та естонської шкіл, які займаються проблемами економічного ризику.

На сьогодні в Україні наука про ризик-менеджмент, незважаючи на свою «молодість», розвивається досить успішно. Найвідомішими українськими дослідниками проблем економічного ризику є: Бузько І. Р., В. В. Вітлінський, І. В. Гончаров, В. М. Гранатуров, А. П. Дука, І. Ю. Івченко, С. М. Ілляшенко, М. С. Клапків, Т. В. Майорова, І. П. Мойсеєнко, С. І. Наконечний, А. А. Пересада, О. Л. Устенко, О. І. Ястремський тощо.

Дуже важливою є організація грамотного ризик-менеджменту на вітчизняних підприємствах, її актуальність і потребу зумовлюють передусім такі фактори: самостійність українських підприємств, як економічна, так і юридична, а, отже, і

повна відповідальність за результати своєї діяльності; високий рівень зносу основних фондів, що призводить до зростання кількості промислових аварій; залежність величини доходів державних і місцевих бюджетів від ефективності діяльності підприємств; зростання ролі інвестиційної діяльності підприємств з метою підвищення конкурентоспроможності продукції; розвиток фондового ринку в державі; досвід невдалого управління підприємствами, який призвів до появи досить великої кількості підприємств-банкрутів.

Професор В. В. Вітлінський, відомий сучасний український економіст, виділив такі аксіоми сучасної вітчизняної ризикології [5]:

- аксіома загальності, яка передбачає, що будь-яка діяльність фінансово-економічної системи зумовлює ті чи інші ризики, котрі за певних умов можуть проявитися і призвести до небажаних наслідків для системи загалом чи її структурних складових (зокрема, ризик невикористаних можливостей);
- аксіома прийнятності, яка стверджує, що кожна інтелектуальна система, що займається певними видами діяльності, так чи інакше (свідомо чи несвідомо) оцінює ступінь ризику, використовуючи свої внутрішні категорії, гіпотези, мотивації, які залежать від стану та динаміки зовнішнього середовища і ставлення суб'єкта до ризику;
- аксіома неповторюваності, яка наголошує, що структура і міра ризику змінюються в часі, не повторюючись навіть у схожих ситуаціях. Це пов'язане з тим, що в соціально-економічному бутті зберігається гомеостаз – відносна динамічна сталість складу і властивостей внутрішнього середовища, стійкість, але одночасно постійно відбуваються трансформаційні процеси (мутації) на всіх рівнях ієрархії управління економічними системами. На глобальному та макроекономічному рівнях трансформаційні процеси стали перманентним явищем, хоча можуть відбуватися швидше чи повільніше у різних місцях та в різні періоди.

Незважаючи на досить велику кількість праць, які існують станом на сьогоднішній день, на жаль у вирішенні питань сутності ризику, його оцінки та управління ним немає єдності. Все це негативно відображається на економічній ситуації в Україні. Через низький рівень конкурентоспроможності та неефективність податкової системи українська економіка залишається порівняно малоприбутковою.

Низький рівень рентабельності означає зменшення отриманого прибутку, який є основним джерелом інвестицій, зумовлює зниження обсягів власних коштів, які йдуть на інвестиції. Зменшення інвестицій, у свою чергу, за логікою ланцюгової реакції, зумовило негативні процеси і в інноваційній діяльності. В зв'язку з недостатніми інвестиціями в основний капітал дуже низькою є інноваційна активність, а отже впровадження прогресивних технологічних процесів, комплексної механізації і автоматизації є незначним.

Аналіз дебіторської та кредиторської заборгованостей показав, що кредиторська заборгованість по всіх галузях економіки на кінець 2005 року на 29% перевищувала дебіторську [27]. Викликає занепокоєння той факт, що досить суттєвою є величина простроченої як дебіторської так і кредиторської заборгованостей (більше 20 %).

Такий стан призвів до того, що діяльність більше, ніж 30% підприємств є збитковою. І можна з впевненістю сказати, що однією з основних причин існування численних збиткових підприємств є недосконалість системи ризик-менеджменту на підприємствах України.

Таким чином, досі ні в західній, ні у вітчизняній економічній науці немає єдиної теоретико-методологічної бази, яка б давала універсальне визначення ризику, його класифікації та підходу до процесу управління ним. Тому *пріоритет в подальших дослідженнях повинен надаватися розробленню теоретико-методологічних підходів до оцінювання, аналізування та формування заходів зі зниження ризиків.*

Література

1. Альгин А. П. *Риск и его роль в общественной жизни.* – М.: Мысль, 1989. – 187 с.
2. Альгин А. П. *Грани экономического риска.* – М.: Знание, 1991. – 63 с.
3. Бачкаи Т., Месена Д., Мико Д. *Хозяйственный риск и методы его измерения.* – М.: Экономика.ю 1979. – 364 с.
4. Бланк И. А. *Инвестиционный менеджмент: Учебный курс.* – К.: Эльга-Н, Ника-центр, 2001. – 448 с.
5. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. *Ризикологія в Економіці та підприємстві: Монографія.* – К., КНЕУ, 2004. – 480 с.
6. Гринберг М. С. *О правовом регулировании экономического риска // Риск.* – 19976. – № 3. – С. 21–23.
7. Давыдов С. Б. *Об оценке инвестиционного риска // Бух. Учет.* – 1993. – №8. – С. 13–16.
8. Кейнс Дж. *Общая теория занятости.* – М.: Дело, 1991. – С. 132.
9. Комов С. И. *Рисковать – право каждого // Аудитор.* – 1995. – № 7. – С. 44–46.
10. Кошеленко С. Н. *Финансовая стратегия предприятия в условиях риска // Аудитор,* 1996. – № 5. – С. 31–34.
11. Лебедева Е. А., Недотко П. А. *Программно-целевой подход в научных исследованиях США.* – М.: Наука, 1980. – 354 с.
12. Лук'янова В. В., Головач Т. В. *Економічний ризик.* – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
13. Маршалл А. *Принципы экономической науки: в 3-х т.* – М.: Прогресс, 1993. – Т. 2. – С. 89, 297.
14. Маршалл А. *Принципы экономической науки: в 3-х т.* – М.: Прогресс, 1993. – Т. 3. – С. 23.
15. Милль Дж. *Основы политической экономии: в 2-х т.* – С.: Прогресс, 1980. – С. 129–130.
16. Найт Ф. *Понятие риска и неопределенности // Альманах: теория и история экономических и социальных институтов и систем.* – М. – 1994. – Вып. 5. – С. 23–24.
17. Пригожин А. И. *Нововведения: стимулы и препятствия.* – М.: Политиздат, 1989. – 270 с.
18. Райзберг Б. А. *Предпринимательский риск (система оценок) // Приборы и системы управления.* – 1991. – № 9. – С. 1–6.
19. Райзберг Б. А. *Предпринимательство и риск.* – М.: Знание, 1992. – 64 с.
20. Рикардо Д. *Начало политической экономии и налогового обложения / Антология экономической классики.* – М.: Эконов, Ключ, 1993. – С. 470.

21. Севрук В. Т. Анализ кредитного риска // Бух. Учет. – 1993. – № 10. – С. 15–20.
22. Севрук В. Т. Анализ уровня риска // Бух. Учет. – 1993. – № 12. – С. 10–12.
23. Севрук В. Т. Банковские риски. – М.: Дело, 1995. – 222 с.
24. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Антология экономической классики. – М.: Эконов, Ключ, 1993. – С. 161–162, 171–174.
25. Смольков В. Риск как фактор общественной жизни // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 1. – С. 108–112.
26. Старостіна А. О., Кравченко В. А. Ризик-менеджмент: теорія та практика. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. – 200 с.
27. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Під ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006.
28. Стерлин А. Р., Тулин И. В. Стратегическое планирование в промышленных корпорациях США (опыт развития и новые явления). – М.: Наука, 1990. – 200 с.
29. Устенко О. Л. Теория экономического риска: Монография. – К.: МАУП, 1997. – 224 с.
30. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник / Под ред. Е. С. Стояновой. – М.: Перспектива. – 2004. – 656 с.
31. Risk Management and insurance, Seventh Edition / C. Artur Williams, Michael L. Smith, Peter C/ Young. – McGraw, 1995. – 680 p.
32. Root F.V.S. Business abroad and political risk. – Business. Winter, 1968.

Редакція отримала матеріал 25 вересня 2008 р.